

Samhällsforskning och beslutsfattande

Till grund för ett politiskt beslutsfattande i samhällsfrågor bör givetvis ligga solida kunskaper. För att komma fram till sådana krävs ofta forskning. Professor Lennart Sjöberg vid Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet, tar i denna artikel upp några betydelsefulla problem som varit föremål för forskning men där man enligt hans mening har mycket stora svårigheter att nå några riktiga resultat. Felaktiga eller otillräckligt underbyggda resultat har trots detta i allt för hög grad accepterats. Författaren tar också upp frågan om hur en politiker bör handla, om forskningen ej kan ge honom ett tillräckligt underlag. Att endast gå efter visioner kan omöjligt vara tillfredsställande: politikern har då förutsättningar att utvecklas till en dogmatiker som inte låter det slutna system, som han bildat åt sig, rubbas, vilka följer hans handlande än får.

I vår tid har man kommit att allt oftare acceptera kravet på solida kunskaper, vunnna genom vetenskaplig forskning, som en grund för många viktiga politiska beslut. Självfallet anser jag detta vara en mycket lycklig utveckling, som på sikt kan ge mycket värdefulla bidrag till vår samhällsutveckling.

I denna artikel kommer jag emellertid att ställa mig kritisk till vissa, tyvärr vanliga, typer av samhällsforskning, som av olika skäl ej ger någon giltig information. Den interna kritiken tenderar att hamna i specialtidsskrifter och är dessutom av ganska svårtillgänglig natur. Den negligeras därför ofta, och de felaktiga slutsatserna får stå oemotsagda, av allmänhet och politiker uppfattade som vetenskapligt solida. Detta är enligt min mening ett förhållande som på alla sätt bör motarbetas.

Den forskning jag i första hand tänker på rör i allmänhet problem, som är ytterst värdeladdade och samtidigt av etiska och metodologiska skäl synnerligen svårforcerade. Jag har valt tre exempel: ett ur forskningen om kriminalvårdens behandlingseffekter, ett som berör rekryteringen till högre studier och slutligen den explosiva frågan om intellektuella rasskillnader.

Påföljders verkningar

Bengt Börjessons doktorsavhandling »Om påföljders verkningar» torde vid det här laget vara rätt allmänt bekant. Börjesson påstod sig ha visat, att fängelsestraff leder till sämre social anpassning, mätt med hjälp av uppgifter från polismyndigheter-

na om återfall i brott. Hans undersökning illustrerar på ett utmärkt sätt en stor principiell svårighet. Brottslingar som döms till fängelsestraff skiljer sig ju troligen i många viktiga avseenden från sådana, som döms till andra typer av påföljder. Om en skillnad i social anpassning sedan uppkommer mellan de olika typerna av påföljd, kan man ju inte veta om den beror på, om det är brottslingarna som har olika personliga egenskaper eller om det faktiskt är så att påföljderna haft olika effekter. Det finns i dag ingen tillfredsställande metod med vars hjälp man skulle kunna »korrigera» för olikheterna mellan brottslingarna och på så sätt separera de två typerna av skillnader (mellan individer och behandlingar) från varandra.

Börjessons resultat var emellertid mycket välkomna för personer som önskade arbeta för en förändring av vårt påföljds-system. Justitieminister Lennart Geijer yttrade i en intervju i Svenska Dagbladet den 23 oktober 1969: »Jag tror inte att fängelserna har något värde för rehabilitering».

Rekrytering till högre utbildning

Ett fel mycket likartat det som Börjesson begått återkommer med stor regelbundenhet i pedagogisk och sociologisk forskning rörande rekrytering till högre utbildning. I ett första stadium konstateras, att rekryteringen ej är lika stor i de olika socialgrupperna. Procentuellt sett rekryteras många fler ur de högre socialgrupperna än de lägre. Av detta enkla fynd kan man

emellertid inte dra någon slutsats om att »snedrekrytering» skulle föreligga. Vi vet ju nämligen också, att barn ur de högre socialgrupperna tenderar att vara mera begåvade, nämligen om begåvning mäts med något sedvanligt intelligenstest. Ett mycket vanligt förfarande är då att »statistiskt kontrollera» för begåvningskillnader på ungefär följande sätt. Materialet indelas i begåvningsgrupper efter testresultat. Vi studerar sedan rekryteringsprocenten för varje socialgrupp, inom en given begåvningsgrupp. Här skulle alltså alla barn vara approximativt lika begåvade, så att den faktorn borde alltså ej längre kunna förklara eventuella skillnader mellan socialgrupperna. Det typiska resultatet är att betydande skillnader i rekryteringsprocent kvarstår. Slutsats: Vi har fortfarande en allvarlig social snedrekrytering till högre studier!

Felet med resonemanget är av precis samma typ som Börjessons misstag. Det kan ju finnas många egenskaper hos barnen, som ej fullständigt ansluter sig till deras poäng på det använda intelligenstestet. Om dessa egenskaper i viss mån bestämmer huruvida barnen går vidare till gymnasiet, uppkommer just det resultat som är det typiska. De egenskaper, som vi syftar på, behöver inte alls vara intellektuella. De kan t ex ha att göra med studiemotivation. Å andra sidan bör man för ingen del tro, att användningen av ett enkelt rutintest innebär att det intellektuella området skulle vara fullständigt avtäckt. Den intellektuella begåvningen har många komponenter. En av de

mest kända amerikanska forskarna räknar med inte mindre än 120 olika och statistiskt oberoende typer av »intelligens»!

Det förtjänar att påpekas att man i allmänhet i dessa rekryteringsstudier inte ens uppmärksammar betydelsen av de ständigt närvarande mätfelen för resultaten. Det kan nämligen visas att mätfelen ensamma kan ge upphov till just det slag av resultat som erhållits.

Det är alltså berättigat att dra en precis lika negativ slutsats om dessa rekryteringsstudier som om Börjessons arbeten: ingen som helst information om förekomsten av snedrekrytering föreligger. Icke desto mindre torde dessa undersökningar i dag ha stor politisk betydelse. Kompetensutredningen (se SOU 1970: 21) lade data av denna typ till grund för sina förslag, som, om de genomförs, troligen kommer att totalt förändra den högre utbildningens behörighets- och urvalssystem.

Intellektuella rasskillnader

En amerikansk psykolog, Audrey M Shuey, har sammanställt resultaten av ca 380 undersökningar, där intelligensen hos vita och negrer jämförts. Här möter vi återigen en typ av problem, där vi måste anta existensen av många samverkande kausalfaktorer, för just detta ändamål vanligen sammanfattade under rubriken »arv och miljö». Om vita och svarta får växa upp i likvärdiga miljöer, och det sedan ändå föreligger en intelligensskillnad, måste den då inte tillskrivas genetiska faktorer? Kanske, men det stora krusket är att vi

omöjligen kan hitta vita och svarta som vuxit upp i »likvärdiga miljöer». Vi kan naturligtvis gå tillväga ungefär på samma sätt som i de tidigare relaterade undersökningarna. Vi kan försöka hitta någon kritisk egenskap hos miljöerna, t ex socioekonomisk status, och sedan jämföra grupper som vuxit upp i miljöer lika i detta avseende. Men samma problem som förut inställer sig genast: det kan finnas andra faktorer i miljöerna som skiljer sig, och det är kanske dessa som ansvarar för vad vi tror är rasskillnader. Shueys 380 undersökningar säger var för sig ingenting och deras summa är noll, ty 380 gånger noll är fortfarande noll.

Det kan vara intressant att följa logiken i Shueys slutargumentering, som enligt denne »oundvikligt» leder till slutsatsen om genetiska skillnader. Följande »bevis» anförs:

- (1) Resultaten är ungefär desamma i många undersökningar med många olika kategorier av människor och vid många tidpunkter.
- (2) Resultaten är desamma i olika delar av USA.
- (3) Trots »likvärdiga miljöer» är de svarta sämre på testen.

Dessutom tillkommer några smärre punkter av mindre intresse. Vi ser här att endast punkt 3 är verkligt relevant. Att samma resultat uppnås i olika undersökningar kan ju helt enkelt förklaras med att liknande felkällor inverkat i samma riktning. Försöken att »matcha» miljöer så att de blir »likvärdiga» är alltså en helt otillräcklig metod.

Jag känner ej närmare till huruvida Shueys arbete i dag har en politisk betydelse, men jag är rädd för att så är fallet. Utnyttjandet av dessa undermåliga undersökningar för politiska syften är naturligtvis en form av rasism, och man kan bara hoppas att upplysning om de fatala metodiska svagheterna skall bidra till att dämpa skadeverkningarna.

Forskningens betydelse

Vi har alltså sett några exempel på hur dålig, för att inte säga helt meningslös, forskning ändock i ett lämpligt politiskt klimat kan få en stor betydelse. Givetvis är detta något synnerligen olyckligt. Om forskningen skall spela en roll i det politiska beslutsfattandet, och det anser jag att den skall, måste det naturligtvis vara solid, fullgod forskning. Om vissa problem ej i dag kan ges en sådan fullgod vetenskaplig belysning, är det ärligare och för alla parter bättre att forskaren klart säger ifrån detta och avstår från uppdraget.

Men hur skall i så fall politikern handla, om forskningen ej kan ge honom en god belysning av hans frågeställning? Skall han låta allt förbli ungefär som förut? Är det bättre att avstå från varje form av aktivt ingripande än att handla utan säker kunskap? Naturligtvis inte. Varje politiker har sin vision av människan och samhället, och den styr hans handlande. Detta är oundvikligt och ingenting att kritisera. Kanske är det tvärtom något mycket positivt att ha en vision och låta sig bäras av den.

I dessa politiska visioner har värderingar och kunskaper ingått en nästan oupplöslig förening. Tag som exempel kriminalvården. En socialist tenderar förmodligen att tro, att människorna är i grunden goda, fast de på grund av rådande samhällsförhållanden ibland kommer på avvägar. Han är villig att satsa på förtroende och medmänsklighet. Han skattar riskerna för samhället i övrigt med en sådan politik som små. En konservativ politiker å andra sidan tenderar kanske att uppfatta människorna som i grunden själviska och aggressiva. Samhället måste med kontroller och i värsta fall inspärning hindra somliga av dem från att begå brott. Risker för återfall understryks kraftigt.

Det stora dilemma för politikerna är att balansera mellan handlingsförlamning, som följer av rationalism, och önsketänkande, som följer av en stark vision. I avvaktan på ytterligare kunskap måste beslut fattas. För att dessa beslut skall fattas måste vi följa vår vision. Men samma vision hindrar oss från att se den nya information som ständigt erbjuds oss. Faran är att politikern utvecklas till en dogmatiker, att han utbildar för sin räkning ett slutet system, som inte kan rubbas det minsta, vilka följer hans handlingar än får. Kanske kan dogmatismen undvikas till en del genom respekt för andras åsikter och värden. Samhällsforskaren kan medverka till att skapa och vidmakthålla en sådan öppenhet hos politikerna genom att inta en kritisk hållning till egna och andras forskningsresultat.